

*Майкун Х. В.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Анотація. Розглядається питання участі нотаріуса у захисті цивільних прав при вчиненні нотаріальних дій. Досліджується правова природа нотаріальної форми захисту цивільних прав, її значення, а також місце у системі юрисдикційних форм захисту цивільних прав та інтересів.

Ключові слова: нотаріат, захист та охорона цивільних прав, форма захисту цивільних прав, нотаріальні дії, вчинення виконавчого напису.

Постановка проблеми. Важливою гарантією реалізації прав та свобод учасників цивільних правовідносин є створення належного механізму їх правового захисту. З огляду на це, проблема захисту цивільних прав набуває неабиякої актуальності. Виходячи з положення про те, що захист цивільних прав є однією з найважливіших категорій цивільного права, у Цивільному кодексі України даній проблематиці присвячено окрему главу.

Проголошення України суверенною державою зумовлює потребу держави в утворенні міцної та стабільної інституційної системи охорони та захисту прав та законних інтересів осіб. Цьому, безперечно, має сприяти нотаріат як один із правозахисних інститутів, діяльність якого спрямована на забезпечення законності прав учасників цивільних правовідносин.

Стан дослідження. Інститут захисту цивільних прав та інтересів в цілому та окремі його аспекти неодноразово були предметом дослідження відомих науковців як у галузі теорії права, так і у галузі цивільного права, зокрема: М.М. Агаркова, С.С. Алексєєва, А.І. Базилевича, Л.М. Баранової, В.П. Грибанова, І.В. Жилінкової, О.В. Дзери, З.В. Ромовської, Б.Ю. Тихонової, Є.О. Харитонова, Я.М. Шевченко. Вагомий внесок у дослідження актуальних проблем нотаріальної форми захисту цивільних прав зробили І.Г. Бережна, Н.В. Васирина, А.П. Вершинін, Ю.В. Желіховська, Р.А. Майданик, Я.П. Панталієнко, Т.М. Підлубна та інші.

Метою статті є з'ясування значення захисту цивільних прав нотаріусом, а також дослідження місця нотаріальної форми захисту у системі юрисдикційних форм захисту цивільних прав та інтересів.

Виклад основного матеріалу. Стаття 15 ЦК України [1] закріплює право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Метою захисту цивільного права є його відновлення, а у разі неможливості цього – компенсація завданої порушенням цього права шкоди. Досягнення цієї мети залежить від наявності ефективного механізму захисту. Захист суб'єктивних цивільних прав здійснюється у встановленому законом порядку, тобто за допомогою

застосування належних форм, засобів та способів захисту [2, с. 197-202].

У цивільному праві під формою захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів розуміється комплекс внутрішніх взаємоузгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав, що відбуваються в рамках єдиного правового режиму і здійснюваних уповноваженими органами, а також самою уповноваженою особою (носієм права) [3, с. 50; 4, с. 63].

У науковій літературі представлено значну кількість думок щодо форм захисту цивільних прав та інтересів, що обумовлено застосуванням різних критеріїв для їх розмежування і класифікації.

Так, А.А. Добровольський і С.А. Іванова вказують на позовну та непозовну форму захисту цивільних прав та інтересів [5, с. 25].

С.В. Курилев форми захисту цивільних прав і законних інтересів класифікував за характером зв'язку юрисдикційного органу зі сторонами спору, виділяючи при цьому: 1) вирішення справи за допомогою юрисдикційного акту однієї зі сторін спірних правовідносин; 2) вирішення справи за допомогою акту органу, що не є учасником спірних правовідносин, але пов'язаного з одним або обома учасниками спірного правовідношення певними правовим або організаційним зв'язками; 3) вирішення справи органом, що не є учасником спірних правовідносин і не пов'язаний з ними правовими або організаційними відносинами, крім процесуальних [6, с. 145].

Взявши за критерій природу юрисдикційного органу, що здійснює захист, Є.О. Харитонов виділяє наступні форми захисту цивільних прав, а саме: судовий захист (ст. 16 ЦК України), адміністративний захист (ст. 17 ЦК України), захист нотаріусом (ст. 18 ЦК України), самозахист (ст. 19 ЦК України), захист за допомогою інших громадських, державних та міжнародних інституцій та органів [7, с. 183].

Враховуючи вищевказані та інші погляди науковців, можна вказати на існуванні двох основних форм захисту цивільних прав: юрисдикційної та неюрисдикційної.

Суть юрисдикційної форми полягає в тому, що особа, право якої порушено, оспорується чи не визнається, звертається за захистом до державного чи іншого компетентного органу, який уповноважений приймати необхідні міри для відновлення порушеного права або припинення правопорушення [2, с. 203]. У рамках юрисдикційної форми захисту цивільних прав та інтересів можна вести мову про загальний порядок захисту прав у судах і про спеціальний порядок захисту – адміністративний та нотаріальний.

Можливість захисту цивільних прав нотаріусом передбачено статтею 18 ЦК України. Стаття 5 Закону України «Про нотаріат» [8] зобов'язує нотаріуса сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав і захисті законних інтересів.

На відміну від різноманітних способів захисту цивільних прав у суді, нотаріус, відповідно до ст. 18 ЦК України, здійснює захист тільки в один спосіб – шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку передбачених законом.

Таке законодавче положення піддається критиці з боку окремих науковців. Так, В.М. Марченко та Н.В. Саутенко зазначають, що редакція ст. 18 ЦК України звужує роль нотаріуса лише до захисту цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису, ігноруючи охоронну функцію, та не відображає всієї суті нотаріату, що призводить до невикористання всіх можливостей та потенціалу цього інституту. На їх думку, поза увагою законодавця залишилися інші нотаріальні дії, що так чи інакше спрямовані на захист прав осіб, зокрема, накладення нотаріусами заборони щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно) і транспортних засобів, що підлягають державній реєстрації; прийняття нотаріусами на зберігання документів; посвідчення фактів, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту, та фактів, що фізична особа є живою, перебування фізичної особи в певному місці, часу пред'явлення документів; прийняття нотаріусами в депозит грошових сум та цінних паперів; вжиття нотаріусами заходів щодо охорони спадкового майна, що за своєю суттю сприяють захисту нотаріусами цивільних прав громадян та юридичних осіб [9, с. 193-194].

Баранова Л.М. подібні міркування вважає спірними, стверджуючи, що лише у випадку вчинення виконавчого напису нотаріус здійснює захист цивільних прав. Всі ж перераховані вище нотаріальні дії спрямовані не на захист цивільних прав, а на охорону або попередження їх порушення [2, с. 208].

У контексті вирішення зазначеної проблеми, важливим видається з'ясування співвідношення категорій «захист» та «охорона» цивільних прав.

Розглядаючи позиції науковців з питання співвідношення понять охорони та захисту цивільних прав та інтересів, Желіховська Ю.В. виділяє наступні групи поглядів: 1. Це різні, але схожі поняття (З.В. Ромовська, М.С. Малєїн, В. Васькова та інші). 2. Це різні стадії існування суб'єктивного цивільного права (О.Ф. Скаун та інші). 3. Суб'єктивне право охорони включає в себе право на захист (Т.І. Ілларіонова, Л.О. Красавчикова, М.Й. Бару, О.А. Пушкін, А.С. Шевченко та інші). 4. Право на захист є ширшим і охоплює за своїм обсягом право охорони (Т.Є. Абова, О.П. Сергєєв, Г.М. Стоякін та інші) [10, с. 6].

На нашу думку, незважаючи на те, що правовий захист тісно пов'язаний з правовою охороною, це є різні поняття за змістом, які повинні розмежовуватися і використовуватися для позначення різних правових явищ. Розмежування цих взаємопов'язаних понять лежить в площині моменту настання порушення прав та інтересів.

У доктрині цивільного права під поняттям «охорона цивільних прав» розуміється система заходів, які здій-

снюють органи державної влади та громадські об'єднання та направлені на попередження порушень прав людини або усунення перешкод, що не є порушеннями, на шляху здійснення прав і свобод [11, с. 11]. Зазначена система включає заходи не лише правового, а й економічного, політичного, організаційного, виховного та іншого характеру, спрямовані на забезпечення усіх необхідних умов для здійснення суб'єктом своїх прав. До правових заходів охорони належать усі визначені законодавством цивільно-правові заходи, за допомогою яких забезпечується функціонування та розвиток цивільних правовідносин у їх нормальному, непопорушеному стані [12, с. 736].

У загальному вигляді, виходячи із положень глави третьої ЦК України «Захист цивільних прав та інтересів» випливає, що під захистом слід розуміти дії уповноваженого суб'єкта, а також діяльність юрисдикційних органів та осіб, які у передбаченому законом порядку зобов'язані вжити достатніх заходів для поновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного цивільного права [6, с. 144].

Виходячи з вищеведеного, слідує, що тільки вчинення виконавчого напису здійснюється нотаріусом у той час, коли суб'єктивне цивільне право особи вже порушено. Дана нотаріальна дія є основним позасудовим безспірним способом примусового виконання зобов'язань, який дозволяє кредиту при дотриманні певних формальних вимог за допомогою нотаріуса здійснити швидке поновлення своїх порушених прав у разі невиконання боржником своїх обов'язків [13, с. 82].

Нотаріат як інститут громадянського суспільства виконує функцію охорони та захисту гарантованих Конституцією та законодавством України прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом вчинення нотаріальних дій нотаріусами від імені держави.

Той факт, що нотаріус діє від імені держави, дав підстави окремим науковцям віднести захист цивільних прав нотаріусом до адміністративної форми захисту. Такий підхід властивий насамперед для авторів радянського періоду, де нотаріат був державним і традиційно розглядався в якості органу державного управління [14, с. 12-15; 15, с. 60]. Та і сьогодні серед науковців не існує єдиної точки зору. Так, в науковій літературі пропонується віднести захист цивільних прав нотаріусом до адміністративної форми, пояснюючи це фактом призначення нотаріуса на посаду, а також контролем за виконанням професійних обов'язків нотаріуса органом юстиції [16, с. 20-21], а нотаріальні органи вважати або органами державного управління з адміністративним характером діяльності [17, с. 15], або органами, які є по своїй суті адміністративними, але з особливим статусом [18, с. 21-22].

Даючи відповідь на питання, до якої форми захисту слід віднести захист цивільних прав нотаріусом, перш за все потрібно враховувати, що природу того чи іншого юрисдикційного органу визначає не стільки специфіка його утворення, а також контроль за його діяльністю, скільки сам характер цієї діяльності. У зв'язку з цим слушною видається думка В.В. Баранкової, яка зауважує, що адміністративні органи, будучи складовою механізму виконавчої влади,

покликані здійснювати особливий вид державної діяльності – виконавчо-розпорядчу, специфіка якої полягає у практичному виконанні вимог закону та інших нормативних актів. Очевидно, що органи юстиції, зокрема нотаріат, подібних завдань не виконують, оскільки є не виконавчо-розпорядчими, а правоохоронними органами і здійснюють діяльність щодо охорони права від порушень, захисту прав, а також попередження правопорушень [19, с. 190]. Нотаріус не працює на правах адміністративного органа, не управляє якою-небудь сферою, а застосовує норми права, як і суд. Правова природа нотаріату не управлінська, а правозастосовна. Хоча органи управління також займаються правозастосуванням, але для них більш характерне застосуванням норм права у формі оперативно-виконавчої діяльності, під якою розуміють організацію виконання правових норм, позитивне регулювання за допомогою індивідуальних актів [20, с. 45].

Крім того, адміністративний порядок захисту цивільних прав за своїм характером відповідає таким відносинам, які засновані на підпорядкуванні одного суб'єкта іншому. Специфіка розгляду справи нотаріальним органом полягає в тому, що нотаріус не перебуває в особливих відносинах з особами, котрі звертаються за здійсненням нотаріальної дії, і не має ніякої зацікавленості в результаті [20, с. 45]. При здійсненні захисту цивільних прав нотаріус виступає як приватна особа, яка реалізує надані їй публічно-правові повноваження.

За своєю функціональною природою діяльність нотаріусів найбільш близька до діяльності суду, оскільки здійснюється в інтересах фізичних та юридичних осіб і має метою функцію контролю та врегулювання цивільних правовідносин. Нотаріат захищає інтереси, пов'язані з установленням очевидних фактів і обставин, тоді як суд установлює такі факти й обставини, існування яких не є очевидним і вимагає досить великого аналізу доказів [21, с. 14-15]. Іншими словами, на відміну від судової діяльності, предметом якої є переважно спори про право, специфіка розгляду справ нотаріальними органами полягає в тому, що повноваження нотаріуса поширюється винятково на вирішення безспірних справ. При цьому слід зазначити, що захист прав нотаріусами не має остаточного характеру. Дії нотаріальних органів можуть бути оскаржені в суді.

Висновки. Право на захист кожний учасник цивільних правовідносин здійснює на свій розсуд за власним волевиявленням. На сьогодні в уповноваженій особі є достатньо широкий вибір форм захисту цивільних прав та інтересів. У кожному конкретному випадку особа, права та інтереси якої порушені, самостійно вирішує всі питання, пов'язані з вибором засобів захисту та їх практичної реалізації, про ефективність і доцільність використання тієї чи іншої форми захисту, зокрема нотаріальної.

На сучасному етапі становлення і розвитку цивільно-правових засад нотаріату інтерес науковців до правових проблем у сфері нотаріальної діяльності поступово підвищується, оскільки нотаріат як інститут громадянського суспільства покликаний створювати

належні умови для ефективної реалізації норм права фізичними та юридичними особами, захищати їхні суб'єктивні права. Відтак він є одним із важливих чинників формування правової держави.

Література:

1. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
2. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : колективна монографія / В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатеева, І. В. Жилінкова та ін. / За наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. – Х. : Юрайт, 2013. – 272 с.
3. Базилевич А.И. Формы защиты субъективных гражданских прав : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / А. И. Базилевич. – Ульяновск, 2001. – 205 с.
4. Ярова Т. М. Поняття і види форм захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів / Т. М. Ярова // Науковий вісник Чернівецького університету: Правознавство. – 2007. – Вип. 375. – С. 63–67.
5. Добровольский А. А. Основные проблемы исковой формы защиты права / А. А. Добровольский, С. А. Иванова. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 159 с.
6. Мацегорін О. І. Поняття та зміст захисту цивільних прав / О. І. Мацегорін // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 143–147.
7. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Санахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.
8. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
9. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 1: Загальні положення / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатеевої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х. : ФО-П Колісник А. А., 2010. – 320 с.
10. Желіховська Ю. В. Охорона цивільних прав та інтересів нотаріусом : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Ю. В. Желіховська. – К., 2012. – 20 с.
11. Тихонова Б. Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита: автореф. дис. ... на соискание науч. степени канд. юрид. наук / Б. Ю. Тихонова. – М., 1972. – 26 с.
12. Цивільне право України : підручник: У 2-х кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – 736 с.
13. Бережна І. Г. Способи захисту цивільних прав та інтересів нотаріусом / І. Г. Бережна // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 79–84 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12bigtin.pdf>.
14. Воложанин В. П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров / В. П. Воложанин. – Свердловск : Северо-Урал. книжн. изд-во, 1974. – 204 с.
15. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот; Ленингр. ордена Ленина гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. – 72 с.
16. Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде : дис. ... д-ра юрид. наук в форме науч. доклада : 12.00.03 / А. П. Вершинин. – СПб., 1998. – 56 с.
17. Радзівська Л. К. Нотаріат в Україні / Л. К. Радзівська, С. Г. Пасічник. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 525 с.
18. Дякович М. М. Нотаріальне право України : навч. посіб. / М. М. Дякович. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 686 с.
19. Баранкова В. В. Нотариальная деятельность как правовая форма / В. В. Баранкова // Проблемы законности. – 1996. – № 3.
20. Підлубна Т. М. Нотаріальна форма захисту цивільних прав та інтересів / Т. М. Підлубна // Науковий вісник Чернівецького університету: Правознавство. – 2010. – Вип. 533. – С. 44–48.
21. Чечот Д. М. Неисковые производства / Д. М. Чечот. – М. : «Юридическая литература», 1973. – 322 с.

Майкут К. В. К вопросу нотариальной формы защиты гражданских прав

Аннотация. Рассматривается вопрос участия нотариуса в защите гражданских прав при совершении нотариальных действий. Исследуется правовая природа нотариальной формы защиты гражданских прав, ее значение, а также место в системе юрисдикционных форм защиты гражданских прав и интересов.

Ключевые слова: нотариат, защита и охрана гражданских прав, форма защиты гражданских прав, нотариальные действия, совершения исполнительной надписи.

Maykut K. Concerning the notarial form of protecting civil rights

Summary. A notary's participation in protection of civil rights while performing notarial actions is considered. The legal nature of the notarial form of protecting civil rights, its importance and place in the system of jurisdiction forms of civil rights and interests are studied.

Key words: notarial system, protection of civil rights, form of protection of civil rights, notarial actions, writing a notary writ.